

MESNEVİ'DE ULÛHİYET TASAVVURU

Veysel KASAR*

Özet

Bu çalışma, Mevlana'nın Mesnevi'sindeki ulûhiyet düşüncesini ortaya çıkarmayı hedef almaktadır. Çalışmada Allah – mevcudat ilişkisi, Allah'ın sıfatlarının sınırsızlığı, yaratmanın Allah'a nispeti ve insanın cüz'î iradesi, insan ve cebir, Allah'ın denemesi, insanın aleme Allah'ın sıfatlarını tanıyarak bakması, eşyadaki tesirin gerçekliği, Allah'ın takdiri ve kulun tedbiri gibi konularda, ilahi sıfatları, Mevlana'nın nasıl değerlendirdiği incelenmeye çalışılacaktır.

Giriş

Mevlâna'nın kendisi gibi, eserindeki üslubu da müstesnadır. Bu eserin asırlardır cazibe merkezi olmayı sürdürmesi ilham aldığı Kur'an'ın “manevi bir tefsiri” olmasındandır.

Mesnevi sembolik bir dile sahiptir ve Mevlana, Allah'ı “aşk şeriatı”na¹ göre anlatmaktadır. Mevlana'ya göre bu dilden istifade etmek, kişinin niyetine bağlıdır. Müellif bunu, “Mesnevi'nin sözlerindeki suret, surete kapılanı azdırır, yolunu kaybettirir; manâya bakan kişiye de yol gösterir, doğru yolu buldurur”² diyerek ifade etmiştir. Biz de bu uyarıyı dikkate alarak çalışmamızda, Mevlana'nın hikmet ve irfan bahçesinden “marifetullah gülleri” derme niyetindeyiz.

Mesnevideki Allah tasavvuruna, Mevlana'nın üslubunu yansıtan bir kısma ile başlamak uygun olacaktır.

Musa (a.s) yolda bir çoban gördü. Çoban, “Ey kerem sahibi Allah! Neredesin ki sana kul, kurban olayım. Çarığımı dikeyim, saçımı tarayayım. Elbiseni yıkayayım, bitlerini kırayım.. Ulu Allah, sana süt ikram edeyim. Elceğizini öpeyim, ayacığın ovayım. Uyuma vaktin gelince yerceğizini silip süpüreyim. Bütün keçilerim sana kurban olsun. Bütün nağmelerim, senin yâdınladır Allah'ım!” diye söylenip

* Dr. Öğrt. Gör., Harran Ün. İlahiyat Fak.

¹ Mesnevi, çvr. Veled Çelebi İzbudak, Veled, 2/1770 beytler. (Bundan sonra, birinci rakamla Mesnevi'nin cildi, sonraki ile de ciltteki beyit numaraları gösterilecektir.)

² Msn. 6/655

duruyordu.

Hız. Musa bu adama, “Kiminle konuşuyorsun?” diye sordu. Çoban, “Bizi yaratanla, bu yeri - göğü halk edenle” diye cevap verdi.

Musa peygamber “Vah vah, sen daha Müslüman olmadan kâfir oldun. Bu ne saçma söz! Küfrünün kokusu dünyayı tuttu” dedi.

“Çarık, dolak, ancak sana yararlıdır. Allah’ın sıfatlarında cisim sahibi olmak ve ihtiyaç var mı? Büyüyüp gelişmekte olan süt içer. Ayağa muhtaç olan çarık giyer...”

“Doğmaz, doğurmaz” vasfı, O’na lâyıktır. Babayı da halk eden O, oğlu da. Doğma, cisim olanın vasfıdır. Doğan, kevn ü fesat âleminde, aşağılıktır, sonradan değildir.”

Çoban, “Ya Musa ağzımı bağladın, pişmanlıktan canımı yaktın!” dedi; Elbisesini yırtıp yana yana, bir ah çekti, başını alıp çöle doğru yola düştü.”

Musa (a.s)’ın çobana yaptığı bu uyanılardan sonra, -Mevlana’nın ifadesi ile- Allah (c.c) Musa’ya darıldı.

Allah’dan şöyle vahiy geldi: “Kulumuzu bizden ayırdın. Sen ulaştırmaya mı geldin, yoksa ayırmaya mı?”

Kadir oldukça ayrılığa ayak basma. Bence en hoşlanılmayan şey ayrılıktır. Ben, herkese bir huy, herkese bir çeşit ıstılah verdim.

Ona medih olan söz, sana zemdir; ona göre baldır, sana göre zehir!

“Bizse temizden de münezzehiz, pisten de. Ağırılıktan da arıyız, çeviklik ve titizlikten de!”

“Kullara ibadet edin diye emrettimse bir kâr, bir fayda elde edeyim diye değil, kullara ihsanlarda bulunayım diye.”

“Onların beni tespih etmeleriyle münezzeh, mukaddes olmam. Bu tespih incilerini saymakla kendileri temizlenirler.”

“Biz; dile, söze bakmayız; gönle, hale bakarız. Çünkü gönül cevherdir.. söz söylemekse araz. Bu yüzden araz, âriyettir, maksat cevherdir. ..Yıkık köyden haraç, âşar alınmaz.”

“Hatalı söz söylerse bile ona hatalı deme. Kanına bulanıp şehit olursa yıkamaya kalkışma. Şehitlere kan, sudan yeğdir. Bu yanlış sözde yüzlerce doğrudan yeğ!”

“Kâbenin içinde kiblede eser yoktur, dalgıcın ayağında dolak olmazsa ne gam!”

“Yürü, sarhoşlardan kılavuzluk arama. Elbisesi paramparça olana yamadan

bahsetme.”¹

Mevlana'nın bu ifadeleriyle Allah'a teşbih ve teccimi isnad ettiği düşünülemez. O ehl-i sünnet alimlerinin kabul ettikleri Kur'an ve Sünnetin Tevhidle ilgili dayandırılan tenzih prensibine bağlıdır. Allah'ı eksik ve kusurlardan beri kılma anlamındaki tenzihî şu ifadelerinde açıkça görmek mümkündür: “O pakdır; Sübhan, onun vasfıdır. O, batınî şeylerden de müstağnidir, zâhiri şeylerden de. Onda her türlü av, her çeşit ikram ve ihsan o padişahın kulları içindir.”² Onun bu lafızlarla aradığı, eserden müessire, delilden medlule, isimden müsemmaya, eşyadan hakikata giden yola dikkat çekmektir. Şu ifadesinde bu çaba açıkça görülür: “Medlulü olmayan bir delalet edici hiç gördün mü? Yol olmadıkça katiyen gül de olmaz. Hakikati olmayan bir adı hiç gördün mü; yahut Kâf ve Lâm harflerinden gül topladın mı? Mademki ismi okudun; var, müsemmayı da ara.”³ Bu girişten sonra Mesnevideki Allah tasavvuruna geçebiliriz.

1- Mevcudat ve Allah

Mevlana'ya göre “zenginler yoksula cömertlik edebildiği, ekmeğin saf aynası açlık olduğu gibi, varlık yoklukla görünür ve yokluk varlığın aynasıdır. Bir yerdeki yokluk ve noksan bütün sanatların anasıdır. Elbise biçilmiş ve dikilmiş olunca terzinin mahareti nasıl görünebilir! Hastalık tıp sanatının güzelliklerini ortaya çıkarır. Noksanlar da kemal vasfının aynasıdır. Çünkü zıt, zıddı gösterir.”⁴ Bu teşbihlerden anlaşılan, alemdeki eksiklik, yetersizlik ve kemalsizlik gibi niteliklerin Allah'ın kemaline işaret ettiği. Hastalığın mahir doktoru ortaya çıkarması, terzinin meharetinin diktığı elbisede görünmesi gibi Allah (c.c) da nihayetsiz kemal sıfatlarını değişik niteliklerdeki alemi yaratmakla göstermektedir.

Varlıkların, kendi sahiplerini anlatan birer konuşma olduğunu söyleyen Mevlana, “Mahlukat konuşmaktadır. Her kelim bir kilime bürünmüştür.”⁵ der. Mevlana, konuşanların çeşitliliğine hayrandır. Hayretini, “Ey nakış, sureti olmayan! Bunca nakışlar, bunca suretler(le), sana hem müşebbih hayran olmuştur, hem muvahhit! (Suretler) gâh müşebbihi muvahhit yapmakta, gâh muvahhidin yolunu kesmekte.”⁶ demektedir.

Alemdeki suretler insanları değişik sonuçlara ulaştırıyor. Eşyaya bakış açısı ve niyet sonucu belirliyor. Bir gülde, bazı insanlar tabiatın esrarengiz gücünü, bir kısmı da Yaratacının güzelliğini görür. Mevlana bu çelişkiyi, “suretler gah müşebbihi muvahhid; gah muvahhidi müşebbih yapmakta” sözü ile ifade ediyor.

Mevlana eserdeki çokluk ile Zatın Allah'ın Vahdaniyetinin karıştırılmamasını

¹ Msn. c.2, 1725-1765

² Msn. 1/ 3140

³ Msn. 1/ 3455

⁴ Msn. 1/3200-3210

⁵ Msn. 2/2343

⁶ Msn. 2/55

ister. "Allah alemi yaratmakla artmadı. Halkı yaratması ile eser çoğaldı. Eserin artması O'nun zuhurudur. Bu suretle eseri ve işi zahir olur" der.¹

Ona göre, "insan, kendini, kendi vasıflarından arıtırsa, kendi pak zatı ile" Allah'ı tanır. Çünkü gaybın suretsiz ve hudutsuz güzellikleri, gönül aynasının saflık ve berraklığı ile görülür.² Gönül aynası saflaşınca topraktan hariç suretleri fark eder. Nakşî da, nakkaşî da müşahede eder. Çünkü güzel güzeli sever, güzeli ister. "Temizler temizler içindir."³ Aslı olmayan aslı olmayanları çekmekte, bakiler de bakilerden sarhoş olmaktadır.⁴

Allah'ın sıfatlarını tanımada niyetin safiyetine vurgu yapan Mevlana, "Allah'ı anmanın makul olması ancak Allah'ın rahmeti ile mümkündür" der.⁵ Ve bunu "istihaze olan kadının namaz kılması türünden bir ruhsata benzetir. Onun namazına bulaşan kan pistir, bir parçacık su ile temizlenir. İnsanın Allah'ı anışına da benzetiş ve zannediş bulaşmıştır. Bu, Allah'ın lutuf suyundan başka bir şeyle temizlenmez. Keşke secdede yüzünü kıbleden çevirmiş olsaydın da tek 'subhane rabbiye'la'la'nın manasına ereydin."⁶ demektedir.

İnsan Allah'ın sıfatlarını tanımak için kendini bağlayan tabiat mihini kırmalı ona takılıp kalmamalıdır. Çünkü can orada her an yeniden yeniye apaçık bir alem görür. Fakat bir sığata takılıp kalmış olan kişiye cennet ırmaklarının kıyısı bile çirkin görünür.⁷ görünür.⁷

2-Yaratmanın Allah'a Nispeti

Mevlana Allah'ın fiil ve sıfatlarını dile getirdiği birçok yerde O'nun sınırsız irade ve yaratma gücüne dikkat çeker.

"Eğer sen kötülükler de ondandır dersen öyledir ama bundan onun kemaline noksan mı gelir ki? Bu kötülük ihsanı da onun kemalindedir.

Meselâ ressam iki türlü resim yapar: Güzellerin resimleriyle, çirkin resimleri.

Yusufulun, yaratılışı güzel hurinin resmini de yapar, ifritlerin, çirkin iblislerin

¹ Msn. 4/1665

² Msn. 1/3460, 3490

³ Nur, 24/26 Müellifin ıktıbastada bulunduğu ayetin tamamı şöyledir: "Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır. Bu sonuncular, (ifıracıların) söylediklerinden çok uzaktırlar. Kendileri için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır." (TDV K.Kerim Meali, Ankara,1993 s.351)

⁴ Msn. 2/70, 80

⁵ Allah'ı nitelendirmek ve isimlendirmek ancak duyulur alemdeki denenenle şekillendirildiği için ifadede benzeşmeyi (teşbihi) gerektirir. Başka bir lafızla Allah'ı anmak mümkün olsaydı, onunla anardık. Allah'ın eş ve benzerden münezzehe olduğunu düşünerek, O'nu tanımak için yapılan isimlendirme bir zaruretin sonucudur. Kalam alimleri teşbihi hatırlatan, işitme, görme gibi manaları tenzih ile dengelemişlerdir. (Geniş bilgi için bkz.;Ebu Mansur el- Maturidi, Kitabü't-Tevhid, thk.: Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979 s.93)

⁶ Msn. 2/1770-1800

⁷ Msn. 4/2380

resmini de.

İki türlü resim de onun üstatlığının eseridir. Bu, ressamın çirkinliğine delil olamaz, bilâkis üstatlığına delildir.

Çirkinini gayet çirkin olarak yapar, o derecede ki bütün çirkinlikler, onun etrafında döner, örülür. Bu suretle de bilgisindeki kemal meydana gelir, üstatlığını inkâr eden rüsvay olur.

Eğer çirkinin resmini yapmayı bilmezse ressam, nâkıstır. İşte bu yüzden Allah hem kâfirin yaratıcısıdır, hem müminin.

Bu yüzden küfür de Allah'lığına şahittir, iman da. İkisi de ona secde eder.

Fakat bil ki müminin secdesi dileyerektir. Çünkü mümin, Allah rızasını arar, maksadı onun rızasını almaktır.¹ Küfür yaratana nispetle bir hikmettir. Fakat bize nisbet edilecek olursa bir afet, bir felaket olur.² Bu ifadeleri ile düşünür, “Allah’ı tenzih etmek için şerri O’na nispet etmekten”³ çekinen Mu’tezile’ye gönderme yapmıştır.

Mevlana’nın yorumu ile “duygu gözünün mezhebi i’tizaldir. Akıl gözüyse vuslata kavuşmuştur, sünnidir. Duyguda kalan kişi Mu’tezilidir. Bunu da bazen sevgiliyi tenzih etmek içi yapar.⁴

“Oysa dünyada mutlak olarak kötü bir şey yoktur. Âlemde hiçbir zehir, yahut şeker yoktur ki birine ayak, öbürüne ayakkabı olmasın! Birisine zehirdir, öbürüne şeker gibi tatlı! Yılanın zehiri, yılanı hayattır, insanaysa ölüm! Deniz mahlûklarına deniz, bağ, bahçe gibidir...fakat karada yaşayanlara ölümdür, dağdır!”⁵

Mesnevi şarihlerinden Muhlis Koner, şerrin ve hayrın yaratılması ile ilgili beyitleri izah ederken, “alemdaki kötülük ve şerhlerin insanın tekamülüne hizmet ettiğini” belirtir. İnsanlar kötülük ve bela ile ıztırap çekmese idi, tezat olmaz, ve tezatsız da hiçbir kabiliyeti inkışaf bulmazdı.⁶

Ancak Allah’ın yaratıcı Kudreti her yerde ve her şeyde görünür.

¹ Msn. 2/2535 - 2540

² Msn. 1/1995

³ Mu’tezile Adalet ilkesi gereği şerrin yaratılışını Allah’a vermez. Allah’ın adaleti onun adalet ve eşitliğe aykırı bir iş yapmasına engel olur. Mu’tezile’ye göre akıllı kişi, sadece hayırlı (el-salah) ve iyi iş yapabilir. Allah’ın hikmeti kullanı için neyin hayırlı olduğunu bilmeyi gerektirir. Dolayısı ile Allah kullarına zulm edemez. Onlara karşı kötü fiillerde bulunamaz; hayırlı olanı terke edemez. İslam Düşüncesi Tarihi, M.M Şerif, İstanbul, 1990, c. 1/236;İrfan Abdulhamid, İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları, İstanbul, 1983 s.105

⁴ Msn. 2/60 Mevlana bu cümlesi ile Mu’tezile’nin “Allah’ı tenzih etme” düşüncesinde hatalı olduğunu nezih bir üslupla eleştirmiştir. Mu’tezile’nin bu hususta dayandığı nokta, insanın bir işin fenalığını bildikten sonra onu yapmaktan çekinmesidir. Onlar, insandaki bu davranıştan hareketle Allah’ın da işin kötü oluşunu bildiğini ve onu yapmadığını söylemektedirler. Allah’ın zulmü işlememesinin sebebi, insanın fiillerinde zulmün bulunuşudur. Eğer Allah insanın fiillerinin yaratıcısı olmuş olsaydı, bu takdirde, Onun da zalim olması gerekirdi. Oysa Allah zulümden münezzehtir. Kelam, Ş.Gölcük-S.Toprak, Konya, 1991 s.230

⁵ Msn. 4/65

⁶ Koner M. Muhlis, Mesnevi’nin Özü, Konya, 2005, I-II-III, s.288

“Cebrail’in kuvveti yaratanın Cemalinden, Hak Abdal’inki de Hak’tandır.” Tur dağı tecelliye uğrayınca boğazlandı, şarap içti, hatta o şaraba dayanamadı, yarıldı. Herkes, herkese bir lokma verebilir ama, boğaz bağışlamak Allah işidir... Allah’ın lutfu su için de yüzlerce ot bitirsin diye toprağa da boğaz ihsan eder. Toprakta yaratılan mahluklara da boğaz verir, ağız verir.¹ Mevcudattaki nisbi gerçekleri görmek için Mevlana, “kendi gözünü yum O’na aşık olanlardan ariyet bir göz edin” der. “Kim kendini Allah’a verirse Allah kendisini ona verir” ve “Onun gözü de ben olurum, eli de gönlü de” hadislerini zikreder.²

3- Muhit Sıfatlar ve İnsan İradesi

Allah her şeye muhittir. Bir işi yapması bir başkasına engel değildir. Mevlana bu gerçeği şeytanın Allah’a karşı ‘bima ağveyteni’ ve Adem (a.s)’ın ‘Zalemna enfüsenâ’ demesi ile kıyas eder. Yaratıcının kudretine karşı kulun, zulüm ve günahı kendine nispet etmesinin kulluk edebine riayet olduğunu, “Hürmet eden hürmet görür. Şeker getiren badem şekerlemesi yer” diyerek ifade der.³

Hız.Mevlana Allah’ın muhit sıfatlarına rağmen insanın şirke düşmesinin Yüce Allah’ın gayretine dokunduğunu belirtir. O, Allah’ın gayret ve kıskançlığını şöyle anlatır:

“Allah Kıskançtır, vasfı söze ve sese sığmayan Allah, kendisinden başka her şeyi kıskanır. Padişah, birisi, yüzünü gördükten sonra başkasına meylererse kıskanır.” Mevlana “halktaki bütün kıskançlıkların Allah kıskançlığının birer ferdi olduklarını söyler.⁴

Düşünürümüz, sıfatlardaki ihata ve itlakın bir parçası olarak Allah’ın Hadi ve Mudill isimlerini şöyle yorumlamıştır:

“Allah tapusu, rahmet ve keremlerle dopdoludur. Varlık da O’na aşık yokluk da; küfür de O ululuk sahibi Allah’a aşiktir iman da.”

Mesnevideki ifadeleri ile Mevlana, Firavun’un dilinden, “Musa da, ben de aynı kapının kuluyuz. Fakat senin ormanında senin baltan işliyor; dalları senin baltan kesmektedir. Bir dalı yetiştiriyor, diğerini kesip atıyor” demektedir.⁵

O bu sözleriyle çarpıcı bir şekilde hidayet ve dalaletin Allah’ın iradesine bağlı olduğunu anlatmıştır.

Mevlana’ya göre Allah’ın her şeyi muhit olan irade ve sıfatları kişiyi cebir fikrine sürüklemelidir. Çünkü O bu tür sapmalara karşı, “kulun iradesini bir kenara koymasının” şeytani bir iş olduğunu söyler. “Can şarabının başka kıvamı vardır. Cebir ve ihtiyar ise akıl meselesidir” diyen Mevlana, cebir fikrini şeytanın Allah’a itirazına

¹ Msn. 3/10, 15, 20

² Msn. 4/75

³ Msn. 1/1485

⁴ Msn. 1/1770

⁵ Msn. 1/2445 - 2455

bağlar ve “Ne zamana kadar cebir ağacına sıçrayıp çıkacak, ihtiyarını bir tarafa bırakacaksın” diye sorar.¹

Hız. Mevlana Allah'ın yaratmasının eseri olarak esen yel gibi, insan nefesinin de dudak hareketi ile bedenine emrine tabi kılındığını ifade ederek cüz'i iradenin rolüne dikkat çeker. İnsan külli irade ile cüzi iradenin rollerini sürekli göz önünde tutmalıdır. Kendi ifadesi ile şöyle der:

“Gâh o nefesle birisini över, birisine haber yollarsın... gâh birini kınar, aleyhinde bulunur, söversin! Buna bak da öbür rüzgârların hallerini de bil...akıllılar cüz'de küllü görürler.

Allah, rüzgârı gâh bahar rüzgârı yapar, gâh kışın onu, bu güzellikten soyar, ayırır.

Ad kavmine kasırga halinde getirir, Hud Peygambere ise aynı rüzgârı güzel kokulu bir halde estirir. Bir rüzgârı zehirli sam yeli haline sokar; sabah rüzgârını da gelişi kutlu bir hale kor.

Her türlü yeli onunla mukayese edesin diye sana da bir nefes yeli verdi.

Lûtuft ve kahr yeli olmadıkça söz olmaz... söz, bir bölük halka baldır, bir bölüğüne zehir!

Yelpaze, birisini serinlendirmek için sallanır... fakat sivrisineklerle kara sinekleri de kahretmek içindir! Artık Allah takdirinin yelpazesi, neden mihnetlerle, belâlarla dolu olmasın?

Mademki cüz'i olan nefes rüzgârı, yahut yelpazenin çıkardığı yel bile, ya bir şeyi bozmak, ya bir şeyi düzene koymak için esmekte...

Bu şimal rüzgârı, bu seher ve bu batı yeli nasıl olur da lûtuftan, ihsandan uzak olur?² Mevlana bu ifadelerle, Allah'ın rüzgârı veya yeli yaratırken değişik gayeler izlediğini çarpıcı örneklerle göstermiştir. Bir şeyden çok şeyi hedef edinmek ve farklı sonuçlar ortaya çıkarmak her şeyi Kudret kabzasında tutan Bir'ine ait farklı bir imtiyazdır. Bu imtiyaz hayatımızın her anında da ibretle seyredilmektedir.

Mevlana'nın sıfatların sınırsızlığını anlatırken verdiği bir örnek de de Allah'ın Kâfi ismidir. Edebiyattaki intak sanatı yolu ile Mesnevi müellifi şöyle der:

"Kâfiyim, sana bütün hayırları sebepsiz, başkasının yardımını vasıta etmeden veririm.

Kâfiyim, seni ekmeksiz tutuyorum... ordusuz, askersiz sana beylik, padişahlık ihsan ederim... Bahar olmadığı halde sana nergis ve ağustos gülü verir; kitapsız ustasız sana bilgiler belletirim...

Kâfiyim, ilaçsız sıhhat verir; mezarı, kuyuyu meydan haline getiririm...

¹ Msn. 4/1390

² Msn. 4/130 - 140

Musa'ya bütün âlemin başına indirsin diye bir sopa verir; kuvvet kudret bağlarım... Musa'nın eline bir nur, bir parlaklık veririm ki güneşe bile tokat atar!

Sopayı yedi başlı yılan haline getiririm... hem öyle bir yılan ki erkek bir yılanın belinden gelmemiş, dişi bir yılandan doğmamış.¹ Mevlananın günlük yaşantımızdan verdiği örnekler Kafi ismini soyut bir gerçeklikten çıkarıp, fiilen fark edilir kılmaktadır.

İsimlerin tecellisi gayretli ile tembel insana aynı değildir. Allah'ın lutfu olmazsa insanın cüzi iradesi kar etmez. İnsanın vazifesi dua ve iltica ile Allah'ın ihsanına talip olmaktır...

"Hem sen söyle, hem sen dinle, hem sen ol. Biz bunca malımız mülkümüzle yine hiçbir şey değiliz.

Yarabbi, bize tekliflerde bulundun, lûtfet de secdeye rağbetimizi artır; bize cebir tembelliğini gönderip şevkimizi söndürme. Cebir, kâmillerin kolu, kanadıdır.. Tembellerin bağı, zindanı.

Bu cebri, Nil suyu gibi bil. Mümine sudur, kâfire kan.

Kanat, doğan kuşlarını padişaha götürür, kuzgunları mezarlığa."²

4-Allah'ın Takdiri Kulun Tedbiri

Mevlana Allah'ın her insana hür bırakılmış bir ihtiyar ve irade verdiğini söyler. Ancak bu iradenin hayır yöne gidişinde meleklerin, şerre kaymasında da şeytanın hisseleri bulunmaktadır. O hayır ve şerre olan temayülü şöyle anlatır:

"Sendeki hayır ve şer ihtiyarı, ilham ve vesveselerle bir iken on olur, on kişinin ihtiyarına sahip olursun.

Namazdan çıkarken meleklerle selâm vermenin anlamı 'sizin güzel ilhamınız ve duanız yüzünden ihtiyarımla şu namazı kıldım demektir.

Suçtan sonra da tutar, İblise lanet edersin. Çünkü bu eğriliğe onun yüzünden düştün. Şeytanla melek, gayp perdesi ardında gizlice bu kötülükle iyiliği sana gösterir.

Fakat gözünün önünden gayp perdesi kalktı mı seni hayıra, şerre sevk edenlerin yüzlerini görürsün. Onların sözlerinden, gizlice söz söyleyenlerin bunlar olduğunu tanırsın.

Şeytan, ey tabiat ve ten tutsağı der, ben bunu sana gösterdim, fakat zorlamadım ki. Melek de, ben sana, bu neşe yüzünden gamın artar demedim mi?"³ derler.

"Aya o güzel yüzü Allah vermiş, güle o hoş kokuyu Allah ihsan etmiş dediler.

¹ Msn. 4/3515 - 3520

² Msn. 6/1440

³ Msn. 5/2980 - 2995

Padişah dedi ki: İnsanın elde ettiği şey zararsa çalışmamasından ileri gelmiştir, kârsa çalışıp çabalamasından. Yoksa Âdem, “Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik” der miydi.

Bu suç bahtımdan. Kader böyleymiş, ihtiyatın tedbirin ne faydası var? derdi.

İblis gibi hani. O da “Sen beni azdırdın. Hem kadehimizi kırıyor, hem de bizi dövüyorsun” demişti ya. Halbuki takdir haktır ama, kulun çalışması da hak. Kendine gel de koca şeytan gibi kör olma.

İki iş arasında tereddütte kalıyoruz. Hiç ihtiyarımız olmasa bu tereddüt olur mu? İki eli, iki ayağı bağlı olan adam bunu mu yapsam onu mu, der mi?

Şu halde tereddüt, bir kudrete delâlet eder. Böyle olmasa tereddüde düşenin bıyığına gülerler. Yiğidim, kadere az bahane bul! Nasıl oluyor da suçunu başkalarına yükletiyorsun?

Zeyd, kana girsin, cezasını Amr çeksin... Amr, şarap içsin, Ahmet dayak yesin, bu olur mu?”¹

İnsan Allah’ın takdirine bakıp kendini tembelliğe atamaz. Ancak takdirin önüne de geçemez. Mevlana’ya göre kişinin tedbirine güvenmesi takdire karşı bir tuzaktır. Fakat geçerli olan her zaman takdirdir. Bunu düşünürümüz bir temsille anlatır:

“Allah’ın takdirini, kendi tedbirinden üstün gören kişi, nasıl olur da kendi tedbirleriyle gönlünü avutabilir? Aklına, tedbirine güvense tuzak içinde olduğu halde tuzak kurar, fakat canına andolsun, ne bu kurtulur, ne o! Yüzlerce çayır, çimen bitse de, dökülse de sonun da yine Allah’ın ettiği çıkar!

Ekilmiş ekinin üstüne ekin ekerler ama bu ikincisi fânidir, ilki doğrudur, ilki yerindedir. İlk ekin kemal bulur, seçilip toplanır. İkinci tohumsa bozulur, çürüyüp gider.”²

Hız. Mevlana takdir ve tedbir dengesini kaybederek kendini cebir illetine kaptıranla ilgili bir fıkra nakleder.

“Birişi ağacın tepesine çıkmış, meyvelerini döküyordu. Bağ sahibi gelip ‘a alçak dedi, Tanrı’dan utanmıyor musun? Bu yaptığın ne?’

Hırsız dedi ki: Tanrı bağından Tanrı kulu, Tanrı’nın ihsan ettiği hurmayı yerse, adice ne kınıyorsun, gani Tanrı’nın ihsanını neden kıskanıyorsun?

Bağ sahibi, hizmetçisine, Aybek, dedi, “getir o ipi de şu adama cevap vereyim.”

İp gelince hırsız ağaca bir güzelce bağladı. Arkasına, ayaklarına vurarak onu dövmeye başladı.

Hırsız, “yahu” dedi, “Tanrı’dan utan, bu suçsuz günahsız kulu öldürüyorsun.”

¹ Msn. 5/405 - 410

² Msn. 2/1055

Bağcı, “Tanrının kulu, başka bir kulunu Tanrı sopasıyla güzelce dövüyor.

Sopa da Tanrının, arka da, yan da. Ben, ancak onun kulu ve buyruğunun aletiyim. Hırsız, cebirden tövbe ettim, ihtiyar vardır” dedi.

Onun ihtiyarı bir atlıdır, bizim ihtiyarımıza binmiş.Tanrı ihtiyarı, bizim ihtiyarımızı meydana getirmiştir. Emir, ancak ihtiyara dayanır.”¹

5-Eşyadaki Tesir

Mevlana güneş ve yıldızların madenlere yüzlerce tesiri olduğunu söyler. Ancak Allah dilerse güneşin tesirini güneşi dürüp kaybetmesi gibi kaybeder.

İnsan hiçbir değeri olmayan topraktan meydana gelmiştir. İnsan gözü evvelce rahimde bir et parçası idi. Yağ parçası görmeye sebep olamaz. İnsanın toprakla, cinlerin ateşle bir münasebeti yoktur. Eşyadaki bu ilişkileri yaratan Allah’tır.

Yele göz vermemiş olsaydı Ad kavmini nasıl fark ederdi?

Nemrut’un yaktığı ateşe göz olmasaydı Halil’e nasıl olur da, kendisini zahmetlere sokup saygı gösterirdi?

Nil görmeseydi, Kıpti ile İsrail oğullarını nasıl ayırt edebilirdi? Dağda taşa görüş yoktu da nasıl Davut’a yar oldu?

Bu yeryüzünün can gözü yoktu da Karun’u neden öyle sömürüp yuttu?

Hannane direğinin gönül gözü olmasaydı o eşsiz erin ayrılığını görür müydü? Kırık taşlar, görmeselerdi avuç içinde nasıl şahadet ederlerdi?

A akıl, sen kanatlarını aç da “İza zülziletil arzu zilzaleha” suresini oku!”²

6-Allah’ın Hilesi

Mevlana yüce Allah’ın insanları sürekli denemeye tabi tuttuğunu değişik temsillerle anlatmıştır. Bu temsillerden birinde, bir derviş, mekandan ve hissi şeylerden münezze bir şekilde Allah’ı görür. Allah’ın çevresinde bir tarafta, “Acil zevklere” aldanan insanlar, diğer yanda da “Allah’ın rızası için” sıkıntıları isteyen iki grup vardır. Müellif bu temsilde büyük ölçüde kendi nefis mücadelesini yansıtmış, Allah’ın rızasına ulaşmanın “helal de” olsa geçici zevkleri terk ile kazanılacağına dikkat çekmiştir.

Bir derviş bir dervişe “Allah’ı nasıl gördün, söyle” dedi.

Derviş dedi: Neliksiz, niteliksiz gördüm.

Solunda cihanı yakıp yandıran müthiş bir ateş, sağında güzelim bir ırmak.

Bir kısım halk o ateşe el atmış, bir kısım halk ise o kevsere ulaşacağından

¹ Msn.5/3080 - 3085

² Msn. 4/515, 2415, 2420

neşeli ve sarhoş.

Fakat bu, bir oyundu. Kim o ateşe, kıvılcıma atılıyorsa öbür yandaki sudan baş çıkarıyordu.

Kim suya atılıyorsa derhal kendisini ateş içinde buluyordu.

Bunun sırrını pek az kişi anlıyordu.

Halk eldeki hazır zevki mabut edinmiştir. Halk, bu oyunu kaybetmiş, bu oyunda zarara girmiştir.

Ey hakikatten haberi olmayan, ibret al, ibret!

Ateş, 'ey bön ahmaklar, ben ateş değilim, makbul bir kaynağım.

A gözsüzler sizin gözünüzü bağlamışlar. Bana gelin, kıvılcımlarımdan kaçmayın.

Ey Halil burada ne kıvılcım vardır, ne duman. Bu görünen şey, ancak Nemrud'un büyü, hilesi' demekteydi. Sen de Halil gibi akılıysan ateş senin soyundur, sen bir pervanesin.

Bilgisiz kişi, eşekliğinden bana acır, bense bilgi ve görgü sahibi olduğumdan ona acırım' diye bağırıp durur. Hele şu suların bile canı olan ateş yok mu? Pervanenin işi bizim işimizin aksi.

O nur görür ateşe atılır, gönül de ateş görür, nura dalar.

Ulu Allah'ın, Halil evladı kimdir, göresin diye böyle oyunları vardır.

Ateşe su şeklini vermişler, ateşin içinde de bir kaynaktır coşturmuşlardır.

Bir büyücü büyüyle bir topluluk içinde pirinçle dolu sahanı, akreplerle dolu gösterir. Evi, büyü ve nefesiyle akreplerle dolmuş gösterir ama onlar, sahici akrep değildir ki.

Büyücü bunun gibi yüzlerce hüner gösterdikten sonra artık düşün, büyücüyü yaratan, neler yapmaz?

Büyücüler ona kuldur, köledir. Hepsi de yont kuşu gibi tuzağa düşmüşlerdir.

Kendine gel de dalgalara benzer hilelerin nasıl baş aşağı olduğunu Kuran'ı okuyup anla. Ben Firavun değilim ki Nil'e gideyim. Ben, Halil gibi ateşe giderim.

O ateş değildir, duru bir sudur. Halbuki öbürü hileyle ateş gibi bir su görünmededir.

İyi şeyleri caiz gören o Peygamber, ne de güzel söyledi: Bir zerre aklın oruçtan da yeğdir, namazdan da.

"Bu âlemde bir an bile yok ki tuzak olmasın. Ey akıllı fıkırlı er, sevgiliyi perdesiz görmek istiyorsan ölümü seç, o perdeyi yırt.

Fakat, ölür mezara gidersin hani o ölümü değil. Seni değiştiren nura götüren

ölümü seç.”¹

Mevlana bu temsilde bir taraftan zevkleri terk etmeyi öneriyor, diğer taraftan da Allah'ın hileleri olarak ifade ettiği imtihan ve denemelerin gerçek yüzünü ancak Kur'an okumakla öğrenebileceğimizi belirtmektedir. “Ölmeden önce ölünüz, hesaba çekilmeden önce nefsinizi hesaba çekiniz” hadisine telmihte bulunarak, Allah'ı perdesiz görmenin ancak bu uyarıya göre yaşamakla mümkün olduğuna hatırlatıyor.

7-Eşyaya Allah'ın Adıyla Bakmak

Mevlana Allah ve kul arasındaki ilişkiyi baba ile oğul arasındaki münasebete benzetmiştir. İlişki iyi olursa oğul huzurludur. Değilse babayı görmek istemez. İnsan alemlerin Sahibi ile ülfet halinde olursa bu dostluk kişiye yansır. Böyle bir mü'minin durumu, elindeki aynayı hoş manzaralara çeviren ve onların güzelliklerini aynasında seyreden insan gibidir. Allah'ı sıfatları ile tanıyan insanın aleme bakışı müellifin kendi ifadesi ile şöyle ifade edilmiştir:

“Bütün âlem akl-ı küllün suretidir..akl-ı külle aykırı hareket ettin cefada bulundun mu dünya, senin gamını arttırır; nitekim babanla bozuştun mu, onu gördükçe kederlenirsin; yüzünü görmek istemezsin, halbuki bundan önce gözünün nuruydu.

Bütün âlem, aklı küllün suretidir... bütün insanların babası odur.

Bu babayla uzlaş, asiliği bırak da su ve toprak, sana altın döşeme görünsün.

Ben daima bu babayla uzlaşmış haldeyim... onun için şu âlem, bana cennet görünmede!

Ben cihanı nimetlerle dopdolu görüyorum... sular kaynaklardan coşup akmada... Bu suların sesleri kulağıma geldikçe aklımı gönlümü sarhoş etmede!

Dallar tövbebekar dervişler gibi oynuyor... yapraklar, çalgıcılar ve şarkı okuyanlar gibi el çırpıyor.”² Mevlana kul ile mabud arasındaki ilişkinin meyvelerinden bir kısmını söylemekten çekinmiştir. Çünkü dinleyen kulaklar “şüphe içindedirler”.

8-Muhtelif İsimlere İşaretler

Ateş Allah Kahrından bir zerredir. Aşağılık kişileri korkutmak için bir kamçıdır. Bu kadar büyük ve üstün olan kahrı ile beraber yine de lutfunun soğukluğu ondan ileri.³

Allah'ın rahmeti gazabından üstündür. Bunun içindir ki her peygamber, kendi zıddına üstün gelmiştir. Çünkü, peygamber rahmetin neticesidir. Zıddı ise kötü

¹ Msn. 6/735

² Msn. 4/3260 - 3265

³ Msn. 4/3740

yüzlüdür, Kahır neticesidir.¹

Ululuk ıssı Allah'ın elbisesidir. Kim onu giymeye kalkışırsa vebale girer.

Taç onundur, kemer bizim. Vay haddini aşana!

Bu tavusluk kanadı, sana bir sınamadır. Buna kapıldın mı Allah'a ortak olmaya, kalkışırsın.²

Mevlana bir takım insanların gururlanmak için tavus kanatlarından yelpazeler yapmasını Allah'a karşı nankörlük sayar ve der ki:

"Bu ne nankörlük, bu ne cüret! Bilmiyor musun ki Nakkaşın kim?"

Haşa; Allah, neyi dilerse o olur. O, mekan aleminde de Hakimdir, mekansızlık aleminde de. Hiçbir kimse, onun ülkesinde onun emri olmadıkça bir kılı bile kılmıdatamaz."³

Mesnevi'de Allah'ın insanlara da ibret olması için yaratmada tedricilik prensibine riayet ettiği ifade edilir. Bu durum Allah'ın Hakim isminin alemdeki tecellisidir. Mevlana şöyle demektedir:

"Geceleyin geceye yavaşlık hususunda ders verir. Sıkıntının yavaş yavaş açılacağını gösterir. Yavaşlıkla, 'ey ham aceleci' der, 'dama dayanan merdivenden basamak basamak çıkarılır.

Tencereye yavaş ve ustaca kayna, delice kaynayan yemekten hayır gelmez' der.

Allah, âlemi bir kere Kün demekle yaratmaya kadir mi, değildi? Bunda şüphe mi var? Peki neden bu yaratış, altı gün sürdü; her gün de tam bin yıl kadardı?

Neden çocuk dokuz ayda yaratıldı? Çünkü padişahların âdeti bir şeyi yavaşlıkla yapmaktır. Neden Âdem'in yaratılışı kırk sabah sürdü, yavaş yavaş o balçığı insan haline getirdi?

Allah, senin gibi aceleci değildir a ham adam. Sen, şimdi sıçrayıp koştun; çocuk olduğun halde kendini şeyh göstermedesin. Kabak gibi her şeyin üstüne çıktın.

A su kabağı, yeşil rengin tez sararır, çünkü o renk iğreti bir boyadır, aslında yok ki."⁴

Sonuç

Mevlana'nın "aşk şeriatına" göre Allah'ı anlattığını ifade etmiştik. Allah sevgisine dalan bu büyük insan Allah'ın yüce sıfatlarına aşıktır. Öyle ki, bu aşk Onu

¹ Msn. 5/515

² Msn. 5/530

³ Msn. 5/540

⁴ Msn. 6/1210 - 1215

Tevhidin iki önemli tezahürü olan Vahdet ve Vahidiyet deryasına sürüklemiştir. Tevhid şarabını bütün zerrati ile hissedenden Mevlana'nın, Şeriatın zahirine uygun düşmez gibi görünen temsilleri bu sarhoşluğun sonucudur. "Yoldaşlar, sevgili, yolları bağladı. Biz total ceylânlarız, o avlanan bir aslan. Ona teslim olmak, emrine boyun eğmekten başka, böyle bir kan döken erkek aslana karşı ne çaremiz var?" derken bu sekr halini görmekteyiz.

Düşünür, her şeyi kudret ve ilmi ile ihata eden Allah'ı güneşe benzetir. "Güneş gibi ne uyumakta, ne bir şey yemekte. Ruhları da uyutmamakta, ruhlara da bir şey yedirmemekte. Gel demekte, ya ben ol, ya benim huyumla huylan da sana tecelli edeyim, yüzümü gör" ifadelerinde Mevlana'nın Tevhidin nihayetsiz tecellisi karşısındaki gözleri kamaşmış hali fark edilir.

Bu nedenledir ki, "Mademki beni sarhoş ettin, had vurma bana. Şeriat, sarhoşlara had vurmaz. Aklım başıma gelsin de o vakit döv. Zaten ben ayılmayı istemiyorum ki" ¹demektedir.

Mevlana Allah'ın sıfatlarını değişik bağlamlarla kullanmış, insanları Yaratıcı karşısında kul-mabud ilişkisine uymaya çağırmıştır. Sıfatlardan söz ederken Kur'an kıssalarına ve Hz. Peygamberin hadislerine yaptığı telmihler üslubuna zenginlik kazandırmış; adeta sehl-i mümteni seviyesindeki bir suhuletle yüce Allah'ın isim ve sıfatlarını halkın anlayacağı şekilde anlatmıştır.

Mevlana'nın Allah tasavvurunun ehl-i sünnet alimlerinin genel prensipleri içinde olduğunu söylemek gerekir. Bu ara onun İslam tarihinde varlığını değişik renklerde de olsa sürdüren mu'tezile ve cebriye gibi ifrat ve tefrit görüş sahibi fırkaların görüşlerine iliştiirmeler yaptığı da gözlenmektedir. Mevlana'nın uluhiyet tasavvurunarengini veren cümlesi şu olsa gerektir:

"Sabırsızlıktan Allah'dan başkasına eş oldun mu onun ayrılığıyla dertlenirsin , hayrın kalmaz. Sohbetin halis altınsa nasıl oluyor da haine emanet ediyorsun?"

Allahla düş kalk, onun huylarıyla huylan da emanetlerin zâyi olmaktan da emin olsun, eksilmekten de".²

¹ Msn. 5/4200

² Msn. 6/570 - 575

Bibliyografya

Ebu Mansur el- Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, thk.: Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979

İrfan Abdulhamid, *İslamda İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, İstanbul, 1983

Koner, M. Muhlis, *Mesnevi'nin Özü I-II-III*, Konya, 2005,

M.M Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İstanbul, 1990

Ş.Gölcük-S.Toprak, *Kelam Konya*, 1991

Mevlana Celaleddin Rumi, *Mesnevi*, çvr. Veled Çelebi İzbudak, İstanbul, 1989

TDV *K.Kerim Meali*, Ankara,1993